

ԵՐԱՋԵԱԼ ՈՍԿԵԴԱՐ

III

Միջին դարերի աղանդները.—Վերածնունդի շրջան.—Թոմաս
Մոռ և նրա ուսուցիչան.—

Միջին դարերում լոյս չի տեսել ոչ մի շարադրութիւն, որ յատկապէս նուիրուած լինէր անցեալ կամ ապագայ ոսկեդարի նկարագրութեան. բայց սխալ կլինէր ասել, որ ոսկեդարի դադարաւորը իսպառ մոռացուած էր: Նա միայն երևան էր դալիս միջին դարերու յատուկ կրօնական երևոյթների ու շարժումների մէջ, որոնց թուին են պատկանում խաչակրաց արշաւանքները և բազմաթիւ աղանդները և հերետիկոսական վարդապետութիւնները: Յայտնի է, որ վերջիններս գլխաւորապէս յաջողութիւն էին գտնում տնտեսապէս և բարոյապէս ճնշուած գիւղացի և մանր արհեստաւոր տարրերի մէջ, խոստանալով նրանց ոչ միայն երկնային երանութիւն, այլ և երկրիս վերայ եղբայրութիւն և տնտեսական հաւասարութիւն, մի խօսքով ոսկեդարեան երջանկութիւն: «Առաքելական եղբայրներ» (պաթառեններ) նպատակ էին դրել բարեփոխել մարդկային կեանքը ռամկավարական սկզբունքների հիման վերայ և XIV-րդ դարում ալդ ուղղութեամբ մի անյաշող փորձ էլ արին (Դոլգինօյի հռչակաւոր ապստամբութիւնը և նրա եղբերական մահը 1307 թ.): Բէզգարդների աղանդը պահանջում էր թէ ստացուածքի և թէ կանանց հանրութիւն: Նրանք կատարեալ հաւասարութիւն էին քարոզում և դէմ էին ամեն տեսակ իշխանութեան: Միջին դարերի վերջին մեծ տեսնում ենք, որ գիւղացիները—որոնց տնտեսական և իրաւական դրութիւնը այդ միջոցին շատ աւելի վատացել էր—ամէն տեղ ապստամբում են կրօնական դքսակի տակ, բայց իրապէս իրոնց

տնտեսական վիճակը և իրաւական դրութիւնը բարւոքելու նպատակով (Լօյլարդները—Անգլիայում, Բարօրիդները—Բօհէմիայում, վերջապէս նշանաւոր գիւղական ապստամբութիւնը Գերմանիայում)։

Եկեղեցական վերանորոգութեան (Ռեֆօրմացիայի) շրջանում տեղի ունեցած Եան Մատիսէնի, Թօմաս Միւնցէրի և Իօան Լէյդէնցու ապստամբութիւնները պէտք է բացատրել ոչ միայն նրա կրօնական ֆանատիկոսութեամբ, այլ և այն հաւատով, որը տարածուած էր Ժողովրդի մէջ, և որով սողորուած էին և նրանք՝ թէ ոչնչացնելով հին տնտեսական և հասարակական կարգերը, կարելի է ստեղծել նոր, երջանիկ կեանք։ Հետաքրքրականը այն է, որ դրանց բոլորի իդէալը—կոմմունիզմն էր, մասնաւոր կամ կատարեալ. և այդ իդէալն էր, որ նրանք ուզում էին իրականացած տեսնել կեանքի մէջ։ Սակայն, ինչպէս յայտնի է, այդ բոլոր փորձերը հէնց սկզբում խեղդուեցին իշխանների, ազնուականների և բորձրաստիճան հողւորականների ձեռքով, որոնց շարքումն էր Լուտերը։

Կրօնական էնդուրիաստների ու նրա ջանքերով կազմուած համայնքների անյաջողութիւնը այնուամենայնիւ չմեղքեց Ժողովրդի մէջ երազեալ ոսկէդարի, Պղատօնի իդէալական պետութեան կամ առաջին քրիստոնեանների փայփայած երկնային թաղաւորութեան գաղափարը։ Վերածնութեան շրջանը, իր նոր գիւտերով ու նոր հորիզոններով ընդհակառակը նոր սրնունդ էր տալիս մարդկային երեակալութեան, իսկ նոր բացուած աշխարհների նկարագրութիւնները համոզում էին նրանց, որ երջանիկ աշխարհ ասածդ—երազ կամ հէքիաթ չէ, որ իրօք հեռու, անյայտ ու մինչև օրս անժամօթ երկիրներում գոյութիւն ունի դրախտային կեանք, առատ, անհոգ և երջանիկ։

Ճանապարհորդները հազար ու մի դրնելով նկարագրում էին իրանց արկածները, տեսած հրաշալի կղզիները, նորագիւտ Ամերիկան, նրա բնիկների կսզմակերպութիւնը, կեանքը և այլն և խոր կերպով ազդում էին ընթերցողների երեակալութեան վերայ։ Համոզմունք էր ստեղծուել, որ նորագիւտ երկիրների Ժողովուրդների կազմակերպութիւնը աւելի կատարեալ է և

ընդունակ երջանկացնելու նաև եւրոպացիներին, եթէ Եւրոպայումն էլ նոյն կարգերը մտցունեն: Ահա այդ ժամանակ երեւան է դալիս մի շարադրութիւն, որը ըստ երեւութին պատմում է այդպիսի նորադիւտ կղզու և նրա բնակչութեան կաղձակերպութիւն, տնտեսական դրութեան, ընտանեկան յարաբերութիւնների մասին և այլն, մինչդեռ իսկապէս հեղինակը նկարագրում է երեւակայական կղզի ու բնակչութիւն, իդէալական պետութիւն ու կաղձակերպութիւն:

Դա Թովմաս Մօռի ուտօպիան էր *), որը լոյս տեսաւ 1516 թուականին: Թ. Մօռը ծնուած էր 1478 թ. Լօնդօնում և ժամանակի կրթութեամբ մարդկանցից մէկն էր. նա տաղանդաւոր փաստաբան էր և ղանազան հարուստ վաճառականական տների հաւատարմատար: 26 տարեկան հասակում նա արդէն ընտրուած է պարլամէնտի անդամ և իր ընդունակութիւնների շնորհիւ հրաւիրուեց պետական-արքունական պաշտօնաւարութեան, ուր կարճ միջոցում հասաւ ամենաբարձր աստիճանների և պատասխանատու պաշտօնների: 1599 թուին նա լօրդ կանցլէրի պաշտօնը ստացաւ: Դա այն ժամանակն էր, երբ Հենրիկոս VIII-ը որոշեց անշատուել Հռովմի եկեղեցուց: Թ. Մօռը ընդդիմադրում էր թագաւորի քմահաճութեանը, մասնաւորապէս նրա ամուսնական արկածներին և երբ 1631 թուին անդդիական հոգեւորականութիւնը Հենրիկոսին եկեղեցու դուրս և պետ հռչակեց—Թովմաս Մօռը հրաժարուեց պաշտօնից: Մօռի շիտակութիւնը, յամուռութիւնը և օպպօզիցիան թագաւորին դուր չէր գալիս. նա հակառակորդներ չէր կարող մարսել: Եւ ահա հնարուած է կեղտոտ ամբաստանութիւն, տեղի է ունենում դատաստանական կատակերգութիւն և թագաւորի հրամանով Մօռը զլիսատոււմ է 1535 թուին: Իր հռչակաւոր շարադրութիւնը Մօռը գրել է

*) Գրքի վերնագիրն էր՝ De optimo Reipublical statu, deque nova insula utopia libellus vere aureus (Ոսկէ գիրք կատարեալ պետութեան կաղձակերպութեան և Ուտօպիա նոր կղզու մասին): Utopia բառը յունարէն ου (ոչ) և topos (տեղ) բառերից է և պէտք է նշանակէ «ոչ մի տեղ» «անտեղ», «գոյութիւն չունեցող»:

Հօլլանդիայում, ուր եկել էր նա առևտրական դաշնագիր կապելու լանծնաժողովի հետ: Թէ այստեղ և թէ Անդղիայում Մօռը մշտական լարաբերութիւնների մէջ էր ճանապարհորդների, հեռաւոր երկիրների հետ առևտուր անողների և հումանիստների հետ, որոնց ազդեցութիւնը չի կարելի չնկատել նրա այդ շարադրութեան մէջ: Նրա Ուսուցիչան մեծ ընդունելութիւն գտաւ ընթերցող հասարակութեան մէջ և ոչ միայն Անդղիայում, այլ և ամբողջ Եւրոպայում: Ըստ երևոյթիւն Թ. Մօռը բաւարարութիւն էր տալիս ժամանակի պահանջին: Ահա այդ դրքի բովանդակութիւնը:

Մօռը պատմում է, թէ ինչպէս նա Ֆլանդրիայի Անտվէրպէն քաղաքում պատահում է իր ընկերոջ Պետրոս Գելլիսին, որը զբօսնում էր Ռափայէլ Հիտլոդէյ ճանապարհորդի հետ: Վերջինս Ամերիգօ Վէսփուլլի ընկերներից է եղել և նրանից բաժանուելով Բրազիլիայի տփերին այցելել է շատ նոր տեղեր, իմիջի այլոց Ուսուցիչ կղզին և Հնդկաստանի վրայով վերադարձել է տուն: Մօռը իր ընկերոջը և Հիտլոդէյին հրաւիրում է իր մօտ հիւր և այստեղ, ճաշի սեղանին, նրանք սկսում են զրոյց անել նախ անդղիական օրէնսդրութեան մասին: Հիտլոդէյը Անդղիայի դաժան օրէնքները և մահուան պատիժը գողերի և աւաղակների համար—աննպատակ է դտնում: Հարկաւոր է, ժողովուրդը այնպիսի պայմանների մէջ դնել, որ նա ստիպուած չլինի գողանալու: Մինչդեռ Անդղիայի այժմեան օրէնքները պաշտպանում են տիրող տնտեսական դրութիւնը, որը հարստացնում է հարուստներին և զօրեղներին և ընդհակառակը սնանկացնում է թղլերին և ստիպում են նրանց գողութիւն տանել *): Նրան հակառակում են և նա ողբալուած սկսում է քննադատել եւրոպական բոլոր կարգ ու սարքերը, թէ տնտեսական և թէ իրաւական ու այն համոզմունքն է յայտնում, որ Պղատօնը իրաւացի է եղել, երբ ա-

*) Այստեղ ի միջի այլոց այն կարծիքն է յայտնում, որ պառաւներին և աշխատելու անընդունակներին պետութիւնը պէտք է թոշակ նշանակէ. մի միտք, որը իրագործուեց Անդղիայում միայն նորերս:

սեղէ թէ փրկութեան և երջանկութեան միակ ճանապարհը անտեսական հաւասարութեան մէջ է»։ Տիրող անարդարութիւնը վերացնելու միակ ճանապարհը—մասնատր սեփականութեան ոչնչացումն է»։ ասում է նա։ Այդ բանի դէմ բողոքում է Մօսը, որովհետեւ այդպիսի կարգերը ընդհանուր ծովութիւն առաջ կբերեն, չի լինի ոչ մի յառաջադիմութիւն և այլն։

—«Ի՞նչ այդ կարծիքներդ ինձ չեն զարմացնում, ասում է է չիալօդէլը, որովհետեւ դու չես եղել Ուտօպիա կղզու վերայ, ուր ես անցկացրի հինգ տարի. եթէ դու ծանօթանաս նրա կարգերի, օրէնքների և բարքերի հետ, դու կհամաձայնես, որ այնտեղի հասարակութիւնը ամենալաւ կերպով է կազմակերպուած»։

Այդ խօսքերից յետոյ նա սկսում է նկարագրել Ուտօպիայ կազմակերպութիւնը։

Ուտօպիան-կղզի է, որի վրայ 55 միատեսակ քաղաք կայ՝ Ամարօտ մայրաքաղաքով։ Ամեն քաղաք իր շուրջը փրօռուած մշակելու հողեր ունի. դիւղական աշխատանքներով պարապողները ապրում են քաղաքից դուրս մեծ ընտանիքներով, ոչ պակաս քան 40 կին և տղամարդուց բաղկացած։ Երկու տարի դիւղում ապրելուց յետոյ այդ ընտանիքի կէսը տեղափոխւում է քաղաք, իսկ քաղաքից դալիս են նոյն թուով նորերը, որոնք պարտական են երկու տարի դիւղացիութիւն անել ու այնպէս ամեն տարի դիւղերի և քաղաքների միջև աշխատողների փոխարինութիւն է լինում։ Այսպէս ուրեմն բոլոր ուտօպիացիները և դիւղացիներ են և քաղաքացիներ։ Գիւղի արտադրութիւնը տեղացիներին բաւականութիւն տալուց յետոյ ուղարկւում է քաղաք, որտեղից դիւղը ստանում է այն բոլորը, ինչ որ հարկաւոր է կենանքի համար։ Ամեն մարդ բացի հողագործութիւնով պարապելուց պարտական է նաև զբաղուել մի որ և է արհեստով։ Ամենքն էլ պարտական են աշխատել. այդ բանի վրայ հսկողներ կան։ Բայց աշխատանքը շատ չափաւոր է և օրական վեց ժամից աւել չէ։ Ամբողջ կղզու արդիւնաբերութիւնը—թէ զօրծարանների, թէ դիւղա-

տնտեսական և իր արհեստավորների—ենթարկուած է որոշ տնօրինութեան:

Ուտօպիայում փող գոյութիւն չունի. ամեն մարդ ստանում է իր թաղի շուկայից ինչ որ իրեն հարկաւոր է. և ընդհակառակը ամեն մարդ իր աշխատանքի արդիւնքը—ապրանքը—տանում է այդ շուկան և դարսում է հասարակական շտեմարաններում և պահեստներում: Ոչ ոք պէտքից աւելի չի վերցնում, որովհետեւ ագահութիւն ասած բանը նրանք չգիտեն. իսկ չգիտեն, որովհետեւ ոչ կարող են աւելորդ ապրանքով առևտուր անել, ոչ էլ պէտք եղած ժամանակը պակասութիւն գդալ:

Կերած խմածները բոլորինը համայնական է և կազմակերպուած է այս ձևով: Ամեն մի փողոցի վրայ շինուած է մի մի ընդարձակ պալատ ուր որոշ ժամին բնակիչները հաւաքուած են սեղանի շուրջը: Կերակուր պատրաստողները—կանայք են. սպասավորները—երիտասարդներ: Սեղանատան կարգերը—վանակտն սեղանատուն են լիշեցնում: Քաղաքի, ընտանիքի, ընտանիքի անդամների թիւը սահմանափակ է և ենթարկուած է որոշ սխտեմի:

Ընտանիքի մէջ 10—16 չափահաս անդամից աւել լինելու չէ. աւելին տեղաւորուած է ուրիշ ընտանիքներում: Քաղաքը իր գիւղերով 6000 ընտանիքից աւել ունենալու չէ. աւելիներից նոր դաղութներ են կազմում: Աղջիկները 18 տարեկանից առաջ, իսկ տղամարդիկ 22—իրաւունք չունեն ամուսնանալ. միակնութիւնը պահուած է սրբութեամբ. ամուսնական անհաւատարմութիւնը պատժուած է՝ առաջին անգամ—գերի են դարձնուած, երկրորդ անգամ—մահուան պատժի ենթարկուած: Ապահարզանը շատ դժուար է: Ամեն մի ընտանիքի մէջ փոքրները ենթարկուած են մեծերի իշխանութեան, կանայք—ամուսինների, երեխաները—ժնողների:

30 ընտանիք ընտրուած են իրանց միջից մի պետ՝ ֆիլարխ անուանով, որը առանձնապէս հսկում է իր անդամների աշխատանքների վրայ և առհասարակ տնտեսական յարաբերութիւնների: Ամեն մի 300 ընտանիք իրանց տասը ֆիլարխնե-

ըստ էության համարվում են մի պրոտոֆիլարիա։ Բոլոր ֆիլարիաները միասին հաւաքուելով ընտրւում են ժողովրդի առաջարկած թեկնածուներից մի իշխան կամ քաղաքապետ։ Իշխանը պրոտոֆիլարիաների հետ երեք օրը մի անգամ նիստ է կազմում և ղրաղւում է վարչական գործերով։ Բոլոր քաղաքները ուղարկւում են մայրաքաղաք երեքական ամենախելացի ծերունիներ, որոնք ղլխաւորապէս ղրաղւած են ժողովրդի տնտեսական կեանքը կարգաւորելով, բնակչութեան և արդիւնաբերութեան վերաբերեալ վիճակադրական տեղեկութիւններ հաւաքելով և այդ մասին կարգադրութիւններ անելով։

Խոշոր պաշտօնեաները ընտրւում են մի տարի ժամանակով, բացի իշխաններից և քաղաքապետներից, որոնք ընտրւում են ցմահ։

Հաւատարմաւոր գործ է ճանաչւում և կղզու վերայ զանազան կրօններ կան։ Բայց անհաւատները ոչ մի վարկ չունեն։ Քահանաները ընտրւում են և մեծ պատիւ են վայելում։ Կանայք էլ կարող են քահանայ ընտրուել։ Գիտութիւնը ազատ է. ով ինչ գիտութիւնով որ ուզում է պարապում է. բայց տէրութիւնը հսկում է, որ անընդունակները գիտութիւնով չղրաղուեն, որովհետև գիտնականները շատ յարգի են և ֆիզիքական աշխատանքից ազատուած են։ Ուսուպիացիները պատերազմի դէմ են, բայց երբ իրենց վրայ յարժակւում են— պարտականութիւն են համարում ամբողջ ընտանիքով դնալ պատերազմի դաշտը։

Վերջացնելով իր նկարագրութիւնը, չիտլօփէլը եղրափակւում է՝ «միայն ուսուպիայում ամենքը աշխատում են ընդհանուրի օգտին, որովհետև այնտեղ ոչ փող կայ, ոչ մասնաւոր սեփականութիւն և ուր ամեն ոք հաւատացած է, որ նա ինքն էլ, իր ընտանիքն էլ, կստանան հոստարակական պահեստներից այն բոլորը, ինչ որ իրանց հարկաւոր է։ Այնտեղ տիրում է կատարեալ հաւասարութիւն և թէպէտև սեփականութիւն չկայ, բայց ամենքն էլ հարուստ են։ Ամենքն էլ ապրում են ուրախ և անհոգ, որովհետև վաղուայ մասին հարկաւոր չէ

մտածել: Այնտեղ թղթի և աշխատելու անընդունակի մասին նորյնչափ հոգս են քաշում, որչափ և ուրիշների մասին:

Իսկ ծեղ մօտ. ո՛ւր է ձեզ մօտ արդարութիւնը, երբ ձրիակեր հարուստները և աղնուականները փարթամ և ճոխ կեանք են վարում, իսկ խեղճ արհեստավորները, բանուորները, դիւղացիները և այլ աշխատավոր տարրը տաւարից աւելի բանելով, տաւարից վատ է ապրում... դա արդարութիւն չէ. դա հարուստների դաւադրութիւն է: Եւ ինչ զարմանք որ ծեղ մօտ անպակաս են դողութիւնը, աւաղակութիւնը, վիրաւորանքները, սպանութիւնները և այլն: Եւ այս բոլորը աղքատութեան հետ միասին կ'ոչնչանար, եթէ վերացուէն անհատական սեփականութիւնը և փողը»:

«Թէպէտեւ, վերջացնում է իր դիրքը Թ. Մօռը, ես համաձայն չեմ չխօյռէի յայտնած կարծիքների հետ, բայց կարծում եմ, որ մենք ուսօպիացիներից կարող էինք շատ փոխ առնել...»:

Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը հեղինակն այս շտապութիւնով տալիս է մեզ իդէալական կազմակերպութեան պատկերը, որը դուցէ իր շատ կողմերով չի կարող դոհացնել արդի մարդկութեան պահանջները, բայց այնուամենայնիւ ներկայացնում է մի կատարեալ հասարակական կազմակերպութիւն: որի անդամները յամենայն դէպս XVI դարու եւրոպացիներից աւելի երջանիկ պէտք է լինէին: Իսկ այդ իդէալական պետութեան կազմակերպութեան հիմքը—այժմս էլ շատերի իդէալն է խօսքս սօցիալ-դէմօկրատների մասին է, որոնց ապագայ պետութիւնը, բոտ Կարլ Մարկսի, հիմնուած պիտի լինի սոցալական յարաբերութիւնների կանոնաւոր սնօրինութեան և հանրակեցութեան վերայ առանց մասնաւոր սեփականութեան:

Մեր արած ընդհանուր պատմական տեսութիւնից ընթերցողը տեսնում է, որ դա նոր միտք չէր և որ մինչև իսկ իրագործւում էր կեանքում, Թէպէտ և ոչ լիովին և կանոնաւոր ձևով: Բայց առաջին անգամ այդ բոլորը ձևակերպեց ու իրագործելի երազ դարձրեց—Թովմաս Մօռը իր Ուսօպիայով այդ պատճառով ուսօպիան էլ հասարակ անուն դարձաւ և

այժմ նշանակում է այն բոլոր աշխատութիւնները (կամ գաղափարները, ձեւակերպութիւնները), որոնք իդէալական բնաւորութիւն ունեն և կեանքի մէջ իրագործուելու ոչ մի և կամ շատ քիչ շանսեր ունեն, յամենայն դէպս մօտ ապագայում:

Թ. Մօռի ուտօպիան հետևողներ առաջացրեց, որոնք երկար շարքը մինչև մեր օրերն է հասնում: Մենք կխօսենք նրանց մասին էլ, բայց առանձնապէս կանգ կառնենք միայն այն դրուածքների վերայ, որոնք նշանակութիւն ունեն կամ քաղաքակրթութեանը պատմութեան տեսակէտից և կամ մեծ ժողովրդականութիւն են վայելել ընթերցող շրջանների մէջ:

ՄԻԼԱՍ ԲԵՐԲԵՐԱՆ